

**PLAY RELATED CONCEPTS AND TERMS IN
KUTADGU BİLİG AND DİVÂNÜ LÜGATİ'T-TÜRK**

Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te Oyunla İlgili

Kavramlar ve Terimler

Ömer Tuğrul KARA¹ & Mesut GÜN²

Abstract

A play is a reflection of a nation's cultural diversity. Plays are the most natural and independent expression of national lives. Plays are crucial clues on the investigation of societies' customs and on revealing several factors which are disguised in the oral and written literature. The concept of play has preserved its timely nature from the darkest periods of history to the present time. Especially when we look at the Turkish culture during the former periods before Islam, we can see playing and imitating skills have an important place as a social status in the Shaman. In Turkish culture there are many written sources concerning the terms about plays. Among them the most important ones are Kutadgu Bilig and Divanu Lügati't Turk. This study provides information about the history of the concept of play and the past and present meanings of this concept are explained. The concepts and terms about plays and their relevant meanings have been identified in the Kutadgu Bilig and Divanu Lügati't Turk, the two important works of the Turkish language and culture. This study is designed in the form of literature survey and the two works, Kutadgu Bilig and Divanu Lügati't Turk are studied through document analysis method. As a result the words about play have been investigated and the data have been organised in a lexical system and classified according to the meaning groups. It has been revealed that especially children's plays in Divanu Lügati't Turk have a place in and a connection to Turks' social, cultural and economical lives.

Key Words: *Play, Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig.*

Özet

Oyun bir milletin kültür çeşitliliğinin yansımasıdır. Oyunlar milletlerin yaşamlarının en özgür ve en doğal şekilde dışı vurumudur. Sözlü ve yazılı edebiyatın içerisinde gizli kalmış birçok unsurun ortaya çıkarılmasında, toplumların gelenek ve göreneklerinin incelenmesinde oyunlar önemli ipuçlarıdır. Tarihin en karanlık dönemlerinden günümüze kadar oyun kavramı güncelliğini korumuştur. Türk kültürü içinde özellikle İslamiyet'ten önceki dönemlere baktığımızda sosyal statü olarak önemli bir yere sahip olan Şaman'larda oynama ve taklit etme yeteneklerini görmekteyiz. Türk kültüründe oyunla ilgili kavramları içeren pek çok yazılı kaynak da vardır. Bunlar içinde en önemli iki kaynak Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk'tür. Bu çalışmada oyun kavramının tarihi hakkında bilgi verilmiş, bu kavramın geçmişte ve günümüzde hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiştir. Çalışmanın amacına yönelik olarak Türk kültüründe oyun kavramına verilen anlamlar üzerinde durulmuştur. Türk dil ve kültür tarihinin önemli iki kaynağı Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk'te oyunla ilgili kavram ve terimler tespit edilmiş, bunlara hangi anlamlar verildiği belirlenmiştir. Bu çalışma tarama modelinde olup, Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk adlı eserler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Sonuç olarak Türk dili ve kültürü tarihimizin iki büyük yapıtı olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk'te oyunlarla ilgili kelimelerin varlığı araştırılmış, elde edilen veriler sözlüksel bir sistem içerisinde sıralanmış, anlam gruplarına göre sınıflanmış, özellikle Divanü Lügati't Türk'te bulunan çocuk oyunlarının Türklerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatları içerisinde yeri ve ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Oyun, Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig.*

¹ Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, e-posta: tkara@cu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, e-posta: mesutgun07@gmail.com

Giriş

İnsanı içeren oyun kavramı, insanlık tarihi kadar eskidir ve çağdaş uygarlık oyun etkinliğini anlama, çözümlene çabaları içindedir. Oyun birçok bilim dalı için araştırmaların hareket noktasını oluştururken disiplinler arası bağlantı kurmada önemli yere sahip olmuştur (Poyraz, 1999: 15). Oyun özgürce kabul edilen fakat bütünlüğünde emredici kurallar bulunan; belirli zaman ve mekân sınırları içerisinde gerçekleştirilen, bir amaca yönelik olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile “alışılmış hayattan” “başka türlü olmak” bilincinin eşlik ettiği iradi bir eylemdir (Huizinga 1995: 48). Tarihin en karanlık dönemlerinden günümüze kadar oyun kavramı güncelliğini korumuştur. Oyunların kaynaklarını incelediğimizde arkeologların buluntuları, bize bugün de oynanan ve yaygın olan oyunların çok eski çağlara uzandığını göstermektedir. Bu tarih M.Ö. 800 yıllarına kadar uzanır. Eski çağlarda “kabile mensupları, yabancı hayvanlardan korunmak ve yaşamları için gerekli besin maddelerini onları avlayarak temin etmek için kuvvetli olmak zorunda idiler. Bu maksatla aralarında yaptıkları yıkmaca (güreş), seyirtmek (koşu), taş atmak, yumruk döğüşü (boks) gibi benzeri oyunlarla beden kültürlerini geliştirerek, güçlü ve kuvvetli kalıyorlardı. Sonraları bu oyunları yabancı kabilelerden korunmak ve onlara üstünlük sağlamak için düzenli bir biçimde ve toplu olarak yapmaya başladılar” (İşler ve Hergüner, 1999: 244).

Türk kültürü içinde özellikle İslamiyet'ten önceki dönemlere baktığımızda sosyal statü olarak önemli bir yere sahip olan Şaman'larda oynama ve taklit etme yeteneklerini görmekteyiz. Şaman'ların bu uygulamaları oyunsu bir süreç içerisinde geçer. Zaten “oyun” ve “Şaman” kelimeleri arasında doğrudan bir etimolojik ilişki vardır. Şaman'ın türlü adları arasında Yakutların kullandığı ad “oyun”dur. Kadın Şaman'a ise Mongolcada “udahan”, Orta Şaman'a “orta-oyun” deniliyordu. Asıl ilginç olan oyun sözcüğünün yalnız Şaman için değil, Şaman törenleri için de kullanılmasıdır. Şaman bu törenlerde dans eder, ses çıkarır, yüz kaslarını kullanarak taklit ve dramatik öğelere başvurur. Böylece oyun sözcüğüyle tiyatro, dans ve türlü seyirlik oyunlarının kökeni bir noktada toplanmış olur (And 1973, 306). “Oyun sırasında Şaman, gerçekten de ruhunu başka bir âleme göçürür, yalnız kendi oynamaz, ruhlarını da oynar. Ayrıca kamlık sırasında izleyicilerin de oyuna katılması toplumun üyeleri arasındaki ilişkiyi harmonik bir düzeye ulaştırır, ahlaki ve psikik olumsuzlukları gidermiş olur. Oyun, toplumu hiç bilmediği bir dünyaya götürür, üzerinde olan gerginliği, korkuyu geçici de olsa kaldırmış olur” (Bayat, 2006, 221).

Türk kültüründe oyunla ilgili kavramları içeren pek çok kaynak vardır. Mesela Dedem Korkut'un Kitabı'nda “toy, av, hayvan güreşi, ok yarışı ve nişan atma, düello, aşık oyunu” üzerine bilgilere rastlarız. Evliya Çelebi ise hem Anadolu'yu hem de Orta Asya coğrafyasını dolaşarak oyun ve benzeri eylemler üzerine bizlere ipuçları vermiştir. Tanzimat'la birlikte “oyun” sözcüğü tiyatro literatürüne girmiş, Namık Kemal gibi yazarlar “oyun” sözcüğünü “tiyatro metni” anlamında kullanmaya başlamışlardır.

Bugünün Türkçesinde oyunun pek çok anlamı vardır: “Çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kâğıt, zar, gibi baht oyunları; sporla ilgili eylemler hep oyun sözcüğüyle belirtilir” (And, 1985: 12-13). Yavuzer (1998: 191) oyunu, “Çocuğa hiç kimsenin öğretemeyeceği konuları, çocuğun kendi deneyimleriyle öğrenmesi, yöntemi ve sonucu düşünülmeden, eğlenmek amacıyla yapılan hareketlerdir” şeklinde tanımlamıştır. Bir başka araştırmacının oyun tanımı ise, “Bireylerin fiziksel, zihinsel yeteneklerini geliştirici, yaşantıyı zevkli kılıcı, sanatsal ve estetik nitelikleri ve beceriyi geliştirici etkinliklerdir” (Bilen, 1999: 197) şeklindedir.

Oyun kelimesine etimolojik olarak bakıldığında, Hasan Eren'in (1999: 311) "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü"nde oyun kelimesinin kökü olan oy- "hoplamak, zıplamak, sıçramak, atlamak" şeklinde tanımlanmaktadır. Eyüboğlu'nun (1998: 520) "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü"nde ise oyun; Türkçe "oy (çukur)" kökünden "oy-un (çukur açmak)" sözcüğünün türetildiğini, sonradan sözcüğün anlam genişlemesine uğrayarak " oynamak, biriyle eğlenmek, aldatmak" anlamlarında kullanılmaya başlandığını belirtmektedir. And'a (1974: 24) göre yapısal olarak, oy-un sözcüğü 'oy' eylemi ve '-un' fiilden isim yapma eki olarak ayrılmaktadır. Aynı kökten türemiş diğer kelimelerse 'oy-ma' 'er oyuncu', 'oyug'zar ve benzeri oyunlar', 'oy-mak' 'zar ile oyun oynamak', 'fal açmak' fiilinin anlamlarını karşılayan kelimeler olmuşlardır (And, 1974: 24). Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü'nde (2005: 1526) oyun; "vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence; kumar; şaşkınlık uyandırıcı hüner; tiyatrodan veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi; müzik eşliğinde yapılan hareketler bütünü; seslendirilmek veya sahnede oynamak için hazırlanmış eser, temsil, piyes; bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma; güreşte rakibini yenmek için yapılan türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket; teniste, tavlada taraflardan birinin belirli sayı kazanmasıyla elde edilen sonuç; hile, düzen, desise, entrika" olarak tanımlanmaktadır. Oyun üzerinde sosyolojik araştırmalarıyla bilinen Huizinga'ya göre biçim açısından oyunu; "kurmaca gibi, olağan hayatın dışındaymışçasına hissedilen bununla beraber oyuncuyu tamamen kavrayabilen özgür bir eylem olarak tanımlamak mümkündür" (Huizinga, 1994: 16).

Anadolu'da çocuklar arasında oynanan oyunlarla ilgili -büyük bir kısmı unutulmaya yüz tutmuş olsa da- söz varlığı da folklor literatüründe önemli bir yer tutmaktadır: "Oynaşmah, oynayan gelin, oynum hort, oyun emmende, oyun kurucu, oyun sende, oyunbaz, oyunbozan" bu kelimelerden bazılarıdır (Özhan, 2005: 184-185). Oyun kelimesi dilimize o kadar yerleşmiştir ki mecazî anlamı gerçek anlamından çok kullanılmaya başlamıştır. "Oyuna gelmek, oyun kurmak, oyun oynamak, oyun bağlamak, oyun yapmak, oyuna getirmek, oyuna kurban gitmek, çocuk oyuncu haline getirmek, Ali Cengiz oyunu, seyirciye oynamak, oyun çıkarmak, oyun bozmak, oyun almak, birilerine oyun etmek, oyun havası, oyun kâğıdı, oyun vermek, oyuna çıkmak, ayak oyununa gelmek, oyunun kurallarını bilmek gibi deyim ve metaforlar; "Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.", "Buğday ile koyun, geri yanı (kalanı) oyun", "Çift ile koyun, gerisi oyun", "Er oyunu üçe kadar", "Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu", "Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.", "Yenik pehlivan oyuna doymaz.", "Zor oyunu bozar." gibi atasözleri artık günlük konuşma dilimize yerleşmiştir.

Günlük yaşamda kimileri için oyun fazla enerjinin atılması kimisine göre öykünmedir. Hayvanların dünyası için yetişkinliğe hazırlanma faaliyetleridir. Her ne olursa olsun oyunda bir amaca varma çabası vardır. Bu amaç sosyal olabileceği gibi fizyolojik de olabilir. Bu amaca ulaşmada yine birey özgürdür. Gönüllülük esastır. Oyunun en temel özelliklerinden biri de yaşamın küçük bir modeli olmasıdır. Türk kültüründe özellikle güreş, okçuluk ve atçılık gibi spor oyunları temel alındığında tüm oyunlar aslında savaşın birer provasıdır. Günlük hayat oyuna hiçbir şey kazandırmaz. Tersine oyun günlük hayata çok şey kazandırır.

Kurallar açısından da oyunun bağlayıcı bir özelliği vardır. Kuralların çiğnenmesi oyunun bozulmasıyla sonuçlanır. Oyunun kurallarını bozan Anadolu'da "cılık, mızıkçı, kırnak, zıllık" gibi lakaplarla anılır. Bu kişiler oyunbozan oldukları için sert bir şekilde cezalandırılır ve oyundan atılır. Oyundan atılma belli bir gerilim oluştursa da aslında oyuna bağlayan temel unsur da gerilimin kendisidir. Merak ve belirsizlik oyundaki gerilimi besleyen temel kaynaklardır. Bu merakla birlikte insan bir amaca ulaşmak için

oynar ve zevk almaya başlar. Haz duygusunu kazandıkça oyuna karşı bağımlılık artar. Her ne kadar kurallara bağlı görünse de oyun özgür bir eylemdir. Maddi bir kazanç ve beklenti duymadan kişi onun büyümesine kapılır. Günümüzde oyuna bakış açısının hızla değiştiğini maddi kazançların, beklentilerin ve bireysel çıkarların ön planda tutulduğunu görmekteyiz. Oyunun önemli bir özelliği olan kazanmak günümüzde yerine yenme hırsına bırakmış, takım oyunları bireysel çekişmelere dönüşmüştür.

Türk tarihinin iki önemli tarihi kaynağı olan Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig içerisinde halk edebiyatının, çocuk folklorunun birçok örneğini görmek mümkündür. Özellikle Divanü Lügati't Türk'te folklorun; atasözü, deyim, efsane, ağıt, oyun, töre, gelenek, tarım, hayvancılık gibi birçok ürününe rastlayabiliriz (Çınar ve Akkoyunlu, 1994: 162). Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'e baktığımızda o dönemin kültürel unsurlarını içeren oyun kavram ve terimlerini görmekteyiz. Türklerin vazgeçilmez kültür ögesi at ve ona bağlı oyunların yanı sıra güreş ve okçuluk üzerine da bazı terimlere rastlamaktayız. Çocuk oyunlarına, kullandıkları oyun araçlarına, basit oyuncaklara da metinlerde bolca yer verilmiştir. Nadir de olsa yetişkinlerin oynadıkları oyunlara da değinilmektedir. Çalışmada her iki eserde geçen oyun kavram ve terimleri kullanımlarına göre "genel anlamda oyun, spor oyunları, çocuk oyunları, yetişkin oyunları, oyuncak/oyun aracı, oyun bölümleri/kuralları" olmak üzere altı bölümde sınıflandırılmıştır. Genelde oyunun özellikle de çocuk oyunlarının çoğunun eski ritüellerin devamı olduğu tezinin doğruluğu bugünkü oyunların biçimsel ve içerik olarak incelenmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu çalışmada Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'te yer alan oyunla ilgili kavramların izlerinin günümüz oyunları içerisinde aranması bu anlamda bizlere önemli ipuçları verecektir.

Araştırmanın Amaç Ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı, Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig içerisinde oyun kavramıyla ilgili kelimelerin Türk dilindeki ilk örneklerini belirlemek ve oyunu kültür ve eğitim paralelinde değerlendirmektir. Bu amaçla Türk dili açısından büyük öneme sahip olan Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig adlı eserler incelenmiş, bu kaynaklarda geçen oyun kavramıyla ilgili sözcükler belirlenerek sözlüksel ve anlamsal içeriklerine göre değerlendirilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Tarama modelinde betimsel bir yaklaşım benimsenerek gerçekleştirilen bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. "Tarama araştırmaları, bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği, genellikle diğer araştırmalara göre daha büyük örneklem üzerinde yapılan araştırmalardır (Büyükoztürk vd. 2008: 177).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerine ulaşabilmek için Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk adlı eserlerdeki oyun kavramları doküman incelemesi yöntemiyle taranmıştır. Tarama sonucunda konuyla ilgili belirlenen oyun kavram ve terimleri kullanımlarına göre "genel anlamda oyun, spor oyunları, çocuk oyunları, yetişkin oyunları, oyuncak/oyun aracı, oyun bölümleri/kuralları" olmak üzere altı bölümde sınıflandırılmıştır. Bu çalışmada Türk dil tarihinin iki temel eseri kabul edilen Kutadgu Bilig'le Divanü Lügati't-Türk'te

oyun ile ilgili kavramlar ve terimler araştırılmıştır. Araştırmada Reşit Rahmeti ARAT'ın Kutadgu Bilig I Metin, II Çeviri, III İndeks'i ile Besim ATALAY'ın Divânü Lügati't-Türk Tercümesi I, II, III ve İndeks'i temel kaynak kabul edilmiştir. Çocuk oyunları ile birlikte oyun kavramını içeren ya da karşılayan kelimeler de listeye dâhil edilerek, kelimelerin geçtiği orijinal metinler tırnak içine alınmış, adı geçen kelime de koyu renklerle yazılmıştır. Orijinal metnin hemen altında parantez açılarak metnin günümüz Türkçesi yazılmıştır.

Bulgular

1. Genel Anlamda Oyun

büdhi- ~ büdhiş- ~ bühüt- : oynamak, raksetmek, oyunda ve raksta yarışmak (DLT III, 259), (DLT II, 93), (DLT II, 302) büdhi- fiilinden türetilmiştir.

“kız **büdhi**di”

(Cariye oynadı, raksetti.)

“oğlan **büdhiş**di”

(Çocuklar oyunda (rakista) yarıştılar.)

“ol oğlını **bühüt**tü”

(o, oğlunu oynattı.) (DLT I, 271)

büdig ~ büdhiş ~ büdik: oyun, raks, oynayış, zıplayış (KB, 6025), (DLT III, 259), (DLT I, 412) büdhi- fiilinden türetilmiştir.

“sevinç körse tüşte oyun ya **büdig**
saķınç kađgularķa açıldı kezig”

(Bir kimse rüyasında neşe, oyun ve raks görürse, keder ve kaygılar başlayacak demektir.)

(KB, 6025)

“kutra **büdhiş** bilmes yêrim tar têr”

(Kocakarı oyun bilmez yerim dar der) (DLT III, 259)

kutruş-: oynamak ve sevinmek. (DLT II, 218)

“oğlan **kutruş**di”

(Çocuklar oynadılar ve sevindiler.)

“büdhiş”, “büdik”, “büdhişmek” sözcüklerinin taşıdıkları anlamlar, zaman içinde “oyun” ve “yarış” kelimelerine dönüşmüşlerdir..

oyna- ~ oynat: oynamak, oynatmak (KB, 79), (KB, 4184), (DLT I, 225), (DLT I, 226), (DLT I, 240), (DLT II, 226), (DLT I, 271), (DLT III, 131), (DLT III, 132), (DLT III, 377)

“elik külmiz **oynar** çiçekler öze
sıgun muyğak ağnar yorır tip keze”

(Karacalar, dişi-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi-erkek, sıçrayıp oynayarak koşuyorlar.) (KB 79)

“basıtma katığlan kicigke özüng
tilin **oynamağıl** tıda tut sözüng”

(Gayret et, küçüklerin sana tahakküme kalkışmalarına meydan verme; onlarla ağız şakası yapma, diline hakim ol.) (KB 4184)

“Könglüm ağar kaynayu
İçtin ağnar **oynayu**
Keldi manğa boynayu
Oynap meni argarur”

(Gönlüm ona kaynıyor, içeride onunla oynasırken. Bana kurularak geldi, oynayarak beni yoruyor) (DLT I, 225, 226)

“Ol Beg birle awlaştı **oynap**”

(O, evini ortaya koyarak beyle oyun oynadı.)
(DLT I, 240)

“ol mening birle **oynadı** kökürçgünleşü”

(O, benimle ortaya güvercin koyarak oyun oynadı.)
(DLT II, 226)

“Köğler kamuğ tüzüldi
Iwrık idhiş tizildi
Sensiz özüm özeldi
Kelgil amul **oynalım**”

(Irlamlar bütün düzüldü. İbrik, kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş oynayalım.) (DLT III, 131, 132)

“Tün kün tapun, Tenğrige boynamagı
Korkup ağnar eymenü **oynamağıl**”

(Gece gündüz Ulu Tanrı'ya ibaret et, dik başlılık etme, Tanrı'dan çekin ve kork, oynama, utan.) (DLT III, 377)

“ol onı **oynattı**”

(O, onu oynattı.)

oynagu: oynanacak yer. (DLT I, 121)

“**oynagu** yêr” (Oynanacak yer)

oyun: oyun, yarış. (KB, 709), (KB, 2093), (KB, 2103), (KB, 3629), (KB, 4877), (KB, 5284), (KB, 5928), (KB, 5930), (KB, 5927), (KB, 5930), (KB,6025), (DLT I, 85), (DLT II, 25)

“et özke alıç birme egme boyun
avınçı sakınç ol tileki **oyun**”

(Vücûda tâviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ızdırıp, ettiği de hava ve hevestir.) (KB, 3629)

“seningde turur çın meningde **oyun**
oyun kaldı çınka birür men boyun”

(Hakikat sendedir, benimki ise, oyundur; hakikate boyun eğiyorum ve oyunu bırakıyorum.) (KB, 4877)

“**oyun** saķışı ol bu dünya işi
adakın tilese birür bu başı”

(Bu dünya işi bir oyuna benzer; ayağını istersen, o sana başını verir.) (KB, 5927)

“sevinç körse tüşte **oyun** ya büdig
sakinç kadğularka açıldı kezig”

(Bir kimse rüyasında neşe, oyun ve raks görürse, keder ve kaygılar başlayacak demektir.) (KB, 6025)

“bu dünya işi kör **oyun** ol oyun
oyunka katılma nerek bu oyun”

(Bu dünya işi oyundur, oyun; oyuna katılma, oyunun ne lüzümü var.) (KB, 5930)

“**oyun**ka katılmasa elgin tilin
könilik öze tutsa kılķı yangın”

(Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır.) (KB, 709)

“**oyun**ka avınsa ajun tutğuçı
ilin buzdı boldı özi koltğuçı”

(Dünyaya sâhip olan vaktini kumara verirse, memleketini bozar ve kendisi de muhtaç duruma düşer.) (KB, 2093)

“bor içse **oyun**ka avınsa begi

kaçan yetgey il kün işinge ögi”

(Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeğe ne zaman fırsat bulur.)
(KB, 2103)

“**oyun**ka aınma özüngni küdez
erejke sevinme kününg kaldı az”

(Oyunla oyalanma, kendini korus; rahata güvenme, günün az kalmıştır.) (KB, 5284)

“**oyun**ka katılma usa ay unur
oyunka katılsa boyun bağlanır”

(Ey kudretli insan, mümkün ise, onun oyununa düşme; bu tuzağa düşünce, insanın boynu bağlanır.) (KB, 5928)

“bu dünya işi kör oyun ol oyun
oyunka katılma nerek bu oyun”

(Bu dünya işi oyundur, oyun; oyuna katılma, oyunun ne lüzümü var.) (KB, 5930)

“**oyun**” (DLT I, 85)

“Ol **oyunda** kaldı”

(O, yarışta (oyunda) kaldı.) (DLT II, 25)

tepreş-: oynamak, tepreşmek, kaynaşmak. (DLT I, 88)

“Üri kopsa oğuş aklışur. Yağı kelse irmem **tepreşür**”

(Bir gürültü kopsa hısım, akraba akışır; bir düşman gelse halk yerinden oynar.)

2. Spor Oyunları

atışgan: ok atma işi, eylemi. (DLT I, 157).

“Ol mening birle ok **atışgan**”

(Onun benimle yarışmak için ok atışmak âdetidir.) (DLT I, 157).

Atçılık ve güreş gibi okçuluk da Türkler için hem spor hem de bir savaş oyunudur. “Eski Türklerde seremonik ok atışları yapıldığı, bunun bir gelenek haline geldiği, Han zamanı Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. İlbaharda açık havada yapılan ve dinî anlam taşıyan bu sporla erkekler kendilerini ispatlardı. Hedef köşeli olup hayvanların derilerinden teşekkül ederdi. Böylece de ok atıcısının hedefi vuruş başarısı kolayca anlaşılabilirdi” (Tayga, 1990: 21). Türklerin en önemli savaş aletlerinden birisi olan ok ve yay aynı zamanda onların hâkimiyet sembolüydü. Kültigin Yazıtı’nda “On-Ok budun

emgek körti" (Tekin, 1995: 42), Tonyukuk Yazıtı'nda "On-Ok kağanı yağımız erti" (Tekin, 1995: 86), cümlelerinde geçen "ok" terimi boy ve kabile anlamlarında kullanılmıştır. Oğuzların Boz-ok ve Üç-ok adlarında geçen "ok" sözünden, destanlarda ok atarak güç gösterme, düğünde erkeğin arkadaşlarıyla eğlenme ve evlenen bir kimsenin gerdek çadırını kuracağı yeri belirleme amacıyla ok atmasından, okun Türklerin milli kültüründe ve toplumsal hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe önemli bir yeri olan ok ve yay, İslamiyet'in kabulüyle dinî bir boyut kazanmıştır. Hadislere dayanılarak okçuluk kutsal amaçlarla bütünleştirilmiştir. Türkler arasında ok atma yarışları bir çeşit savaş hazırlığıydı. Türkler zamanla, savaşa hazırlanmanın dışında ok atma yarışını yapmayı âdet edinmişlerdir. Ok atışları hem yaya hem de at üzerinde yapılırdı. Nişanı vurma (puta/buta atışı), darb vurma ve menzil atışı olmak üzere üç tür ok atma yarışları vardır. Osmanlılarda ok yarışları şenliklerde, sünnet düğünlerinde düzenlenmekteydi. Menzil atışı yarışları, oku uzağa atmak ve hedefe ulaştırmak için yapılmaktaydı. Türk okçuluk tarihinde önemli bir yere sahip olan bu atışlar için Osmanlılar döneminde ok meydanları belirlenmiş, menzil taşı dikme geleneği başlatılmıştır (Özyaşar, 2010: 170).

Günümüzde ok ve yayla kurgulanan çok az oyunu kalmıştır: Aksaray'da iki kişiyle oynanan "ok-yay" oyununda öncelikle belirli bir yüksekliğin üstüne bir hedef konur, bu hedef kola kutusu, şişe, elma, domates, bir insan ya da bir hayvan da olabilir. Ardından oyuncular kendi aralarında yazı tura atarlar ve bilen kişi oyuna ilk başlama fırsatını elde eder. Belirli atışlar sonunda hedefi en çok vuran oyuncu, oyunu kazanır (Oğuz ve Ersoy, 2005: 90). Yine Bolu'da gövdesi kayın, ok bölümü ardıc ağacından yapılan oka benzer araçla oynanan oyunun ismi "zembildek"tir. Nacakla bükülen "zembildek", zımparayla temizlenerek son halini alır. İstenilen sayıda oyuncuyla oynanan "zembildek" oyununda amaç, yaydan çıkan okla hedefi vurmaktır. Oyuna başlanmadan önce tekerleme söylenerek ebe seçilir ve ebe ilk atışı yapar. Hedef olarak; ebenin ayakkabısı, tebeşirle ağaç gövdelerine çizilen herhangi bir şekil, tenekeden herhangi bir obje ya da saksı kullanılır. Atış yapıp, hedefi vuramayan oyuncu, yeni ebe olur (Oğuz ve Ersoy, 2005: 91).

at öziş- ~ at yarış- : atları yarıştırmak, at yarışını yapmak (DLT I, 184), (DLT II, 226).

"Ol mening birle at özişti"

(O benimle at koşturmakta yarış etti) (DLT I, 184)

"Ol at yarışdı mening birle tawışganlaşu"

(O tavşanı ödül olarak koyarak benimle at yarıştı) (DLT II, 226).

At ile ilgili oyunlar ve müsabakalar Divanü Lügati't Türk'te "yarış" kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu anlamda atlarla yapılan oyunlar yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi farklı cümlelerle de ifade edilmektedir. Ancak at yarışları ve oyunlarıyla ilgili çok ayrıntılı bilgiye yer verilmemiştir. Kısaca bahsedilip geçilmiştir. "Mesela yarışları en çok kazanan atın "arkun" denilen bir at türü olduğu belirtilmektedir. Yine eserin başka bir yerinde "talas" kelimesinin açıklamasında "at yarışında, top oyununda, meydanın sonuna çekilen ip" denilmektedir. Buradan da yarışlarda bu ipe ilk ulaşan atın yarışını kazandığı anlaşılmaktadır" (Türktaş, 1999: 63). Kazak Türklerinde "bayga, bâga", Anadolu Türklerinde "beyge" adıyla anılan at yarışını savaşa hazırlık amacıyla yapılan bir tür oyundur. Bu yarış sonucunda verilen ödüle de "bayga" adı verilmiştir. Bu oyun Kazak ve Türkistan Türkleri tarafından hâlâ oynanmaktadır (Güven, 1999: 2007). Osmanlılarda Orhan Gazi'yle başlayan at yarışları imparatorluğun sonuna kadar padişahların ve halkın

ilgisini çekmeye devam etmiştir. 1913 yılının ekim ayında Veli Efendi çayırında yapılan at yarışları, Cumhuriyet dönemiyle birlikte resmîleşen “Gazi Koşu”şuna dönüşmüştür. Günümüzde at yarışları, hem Türkiye Jokey Kulübü tarafından Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde bahisli yapılmaya hem de varlıklı kişilerin düğünlerinde, şenlik ve kutlamalarda önemli gösterilerden biri olmaya devam etmektedir (Özyaşamış Sakar, 2010: 168-169).

güreş: kas gücü kullanılarak yapılan bir çeşit spor, savaş oyunu (*DLT II, 327*), (*DLT II, 277*).

Göçebe yaşayan Türklerde mücadele etmenin bir nişanı olan güreş; okçuluk ve at yarışları kadar önemlidir. Güreş”ten Divanü Lügati’t Türk’te doğrudan bir madde başlığı olarak söz edilmemiş ancak bir atasözünün içerisinde yer verilmiştir:

"Kız birle küreşme, kısrak birle yarışma"

(Kız ile güreşme, kısrak ile yarışma) (*DLT I, 474*).

"Ol anıng adhakm bağdatt."

(O, onun ayağını güreşte sarmaya aldırdı) (*DLT II, 327*).

"Ol anıng adhakm bağdadi"

(Güreşte onun ayağını sarmaladı, sarmaya vurdu) (*DLT II, 277*).

ok at-: (bkz, atışgan).

Orta Asya’dan bu yana güreşin genel kural ve görüntüsünde çok az değişiklik olmuştur. Türklerde güreş geleneğinin sadece erkekler arasında değil erkek ile kadın arasında da yapıldığı, Dede Korkut hikâyelerinden Kam Büre oğlu Bamsı Beyrek destanında görülür. Banu Çiçek, Bamsı Beyrek ile ok atar, at yarışları yapar ve güreş tutar, bunlarda üstün gelen Bamsı Beyrek Banu Çiçek ile nişanlanır (Ergin, 1997: 123). Kuşak güreşinde başpehlivana koç, tokuz gibi ödüller, diğer kazanan güreşçilere mendil, havlu, gömlek gibi hediyelik eşyalar verilmiştir. Kırkpınar güreşlerindeki en büyük ödül üç yıl üst üste birinci olan başpehlivana verilen altın kemerdur. Başpehlivan dışındaki pehlivanlara at, koyun, koç, tosun, sığır gibi canlı hayvan veya elbiselik kumaş verilmiştir. Günümüzde güreş karşılaşmaları Türkiye Güreş Federasyonu, Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu ve çeşitli belediyeler tarafından düzenlenmekte, böylece bu spor canlı tutulmaktadır (Özyaşamış Sakar, 2010: 172-173).

3. Çocuk Oyunları

atıç ~ eteç: çocukların ceviz oynadığı çukur. (*DLT I, 52*), (*DLT I, 151*),

bandal: ağaçtan omuz başı şeklinde çıkarılan parça, bunu çocuklar alıp yakarlar, geceleyin közünü birbirlerine atarlar. Buna “ot bandal” denir. Çevgen oyununda oynanır. (*DLT I, 482*)

ceviz oyunu: Divanü Lügati’t Türk’te bu oyundan doğrudan bahsedilmemekte sadece bu oyunun oynandığı yer anlatılmaktadır. Bkz atıç ~ eteç

Günümüzde az da olsa özellikle 10-15 yaşlarındaki çocuklar genellikle bayramlarda ikişer, üçer beşerli gruplarla ceviz oyunları oynamaya devam etmektedirler. Ceviz oyunları açık havada oynanır. Bu oyunlar nişancılık ve hüner ister. Kaynaklarda belirtilen ceviz oyunları “dikmeç”, “çift mi, tek mi?”, “tenkmeş”, “aşık ile ümeç” olarak isimlendirilmektedir (Baran, 1999: 157-158). Osmanlı dönemine gelindiğinde cevizin yani “koz”un çukura koyulmasıyla oynanan oyuna dair bir beyit karşımıza çıkar:

Aşağıdaki beyitte çukura koz koyma oyunu oynayan çocukların, kozların üçünü birden çukurun içinde bir araya getirişinde sevinmeleri, bu oyunda kazanmış oldukları başarıya işarettir (Kaplan ve Poyraz, 2010: 172).

Koz oynar çukurına koymaca gâhice bir sıbyân
Üçün yeri düşerse ger olur mesrûr gördün mi

(TİRSÎ)

Divanü Lügati't Türk'te geçen ceviz oyununun oynandığı çukurla bağlantılı ceviz oyununa Anadolu'da Sinop'ta rastlamaktayız. Karabela Şermet “Gizli Anılarda Saklı Kültürler; Hayat ve Hatıratım'da Sinop” isimli çalışmasında bir çukur yapılarak içine cevizlerin doldurulması suretiyle oynanan bir ceviz oyunundan bahsetmektedir (2014: 630). Ancak çalışmada Divanü Lügati't Türk'te olduğu gibi bu çukura verilen isimden bahsedilmemiştir.

çelik çomak: çeşitli ebatlardaki sopalarla oynanan bir çocuk oyunu. (DLT II, 22-23)

Divanü Lügati't Türk'te bu oyundan başka bir oyunu açıklarken benzetme yoluyla bahsedilmektedir:

"Tuldı: Er topıknı adhn bile tuldı: Adam topu çatal deynekle vurdu. Bu, bir Türk oyunudur. Şöyle oynanır: Oynayanlardan birisi oyunun kendi tarafından başlamasını istediği zaman yukarıda anlatıldığı şekilde çatal değnekle topa vurur. Bu işte kuvvetli vuran oyuna başlamış olur; Çelik çomak oyununun vurmasında dahi böyle denir" (DLT II, 22-23)

Değnek ile oynanan oyunlarını en çeşitlisi ve yaygın olanı çelik çomaktır. Bu oyunla ilgi çok fazla terim vardır. Günümüzde bu oyun Anadolu'da halen oynanmaktadır. Çelik çomak; çeliği yere kazılan çukurun üzerine uzatıp değnekle altından itip yükseğe kaldırdıktan sonra vurarak çelmek şeklinde oynanan oyundur. Oyuna bağlı olarak “çelki getirmek, çelmek” gibi fiiller türetilmiştir (Özhan, 2005: 56).

çenğli menğli: bir çocuk oyununun adıdır. (DLT III,379)

karagunı: akşamleyin çocukların oynadığı bir oyun. (DLT III, 243)

Anadolu'da bu oyuna “karageldi” ismi verilir. Gün batımında oynanan saklambaç türünde bir oyundur (Şahin, 2011: 10).

köçürme oyun: “on dört” adı verilen bir oyun. Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır, fındık ve fındığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır. (DLT I, 491)

münğüz münğüz: bir çeşit çocuk oyunu ve bu oyunda söylenen bir söz. Irmağın kenarına diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldururlar, sonra

elleriyle kuma vururlar. Onlardan birisi (ebe) “müngüz müngüz (boynuz boynuz)” der ve çocuklar “ne müngüz” diye sorarlar. Birisi (ebe) boynuzlu hayvanları birer birer söylemeğe başlar. Çocuklar da bunu tekrar ederler. Ebe bu arada deve ve eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın da adını söyler. Çocuklardan birisi bu hayvanı veya başka boynuzsuz bir hayvanın adını söylerse çaya atılır. (DLT III, 363), (DLT III, 364)

4. Oyuncak / Oyun Aracı

kudhurçuk: kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla. (DLT I, 501)

“Kudhurçuk” sözcüğünün bazı Türk lehçelerinde “kavurçak (Nevâi 1989: 184), kourçak (Ebûl Gazi Bahadır Han 1925: 15), kaburçuk, kağurcuk (Yakob 1938: 3), kuğurcak (Gazimihâl 1959: 1926), kaburcak, kolkurçak (Kudret 1968: 9), kavçak (Kadirov 1972: 20), kudurçuk, kavurcak, kıvrısak, kıvrıcık, kavur, koğurcak, kurçak, kursak, kaurcak, kucak, korçak, kabarcuk (And 1985: 243, 256), kuvırak, gurcak, koçak (Ercilasun vd. 1991: 512), kuurçak (Yudahin 1998: II, 530), kolkarcak, kagucak, kudevçuk, kuçav, konçak, goğurcak (Güler ve Özdemir 2007: 212-213) olmak üzere çok sayıda farklı söyleyişleri vardır.

küwlük: çamurdan fındık büyüklüğünde yapılan yuvarlaklar, kurumadan önce ve kuruduktan sonra zıp zıp gibi atılır. (DLT I, 479)

ohşagu: oyuncak. (DLT I, 138) Bu kelime ohşa- filinden türetilmiş bir isimdir.

Oyuncak anlamına gelen “ohşagu” (oyuncak) sözcüğü daha sonraları unutulmuş argoda kadın anlamıyla kullanılmıştır (Develioğlu 1970: 51).

tanğuk: Çevgen oyununda –gerilen ipten- topu geçirebilen adama verilen ipek kumaş parçası.

(DLT III,

365)

tasal ~ talas : at yarışında, top ve çevgen oyununda çizilmiş sınır ve gerilmiş ip. (DLT I, 392), (DLT I, 366),

top ~ topık ~ tepük : çevgenle vurulan topaç, kurşun eritilerek iç ağırşığı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar. (DLT I, 190), (DLT I, 380), (DLT I, 386), (DLT II, 22), (DLT II, 23), (DLT II, 88), (DLT II, 113), (DLT III, 61), (DLT III, 74), (DLT III, 80), (DLT III, 96), (DLT III, 119), (DLT III, 306),

“ol mening birle **topık** ılışdı”

(O, benimle top asmakta yarıştı.) (DLT I, 190)

“**topık:** çevgenle vurulan, top, topaç.” (DLT I, 380)

“er **topık**ı adhrı bile tuldı”

(Adam, topu çatal değnekle vurdu. Bu, bir Türk oyunudur; şöyle oynanır: Oynayanlardan

birisi, oyunun kendi tarafından başlamasını istediği zaman, yukarıda anlatıldığı şekilde topa vurur. Bu işte kuvvetli vuran oyuna başlamış olur. Çelik çomak oyununun vurmasında dahi böyle denir.) (DLT II, 22,23)

“ol mening birle **topık** kapışdı”

(O, benimle top kapıştı.) (DLT II, 88)

“ol mening birle **topık** kapuşdı”

(O, benimle top kapıştı) (DLT II, 113)

“er **topık** yuwdı”

(Adam top yuvarladı.) (DLT III, 61)

“olar birbirge **topık** yuwuşdı”

(Onlar, birbirine top yuvarlaştı) (DLT III, 74)

“**topık** yuwuldı”

(Top yuvarlandı) (DLT III, 80)

“ol **topık** yuwurturdı”

(O, top yuvarlattı.) (DLT III, 96)

“er **topık** yuwdı”

(Top yuvarlandı) (DLT III, 112)

“top: ‘**topık**’ kelimesinin kısaltılmışıdır” (DLT III, 119)

“ol **topık** yuwsadı”

(O, top yuvarlamak istedi) (DLT III, 306)

Futbolun atası olarak kabul edeceğimiz “tepük” ile bağlantılı Anadolu’da pek çok top oyunu oynanmaktadır. “Vurmaç, çukur top, ütmece top, tutmaca top” bunlardan bazılarıdır.

yalıngula-: iple, salıncakla oynamak. (DLT III, 411) “yalıngu” kelimesinde +IA ekiyle yapılmış bir fiildir. *krş. yalıngu*

“kız **yalınguladı**”

(Cariye iple, salıncakla oynadı.)

5. Yetişkin Oyunları

çögen: (F. cevgân): topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek. Bu kelime Farsça çevgân'dan gelmiştir. (KB, 2581), (KB, 2635)

“kālī atlanur bolsa begler sūke
ya kūska **çögen**ke ya il körgūke”

(Beyler sefere, ava, cirir oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit) (KB 2581)

“**çögen**ke ked erse atar erse ok
yime kuşçı avcı ajunda ozuk”

(Cirit oyununda mâhir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.) (KB 2635)

Eserde bu kelime cirite benzeyen bir oyunda kullanılan bir araç olarak söz edilmektedir. Bu oyuna bazı kaynaklarda “çevgen” ismi verilmektedir. Çevgân, top ve ucu eğri değneklerle oynanan bir oyun türüdür. Bir meydana ata binilerek eldeki sopa (çevgân) ile topa (güy) vurma suretiyle oynanır (Kaplan ve Poyraz, 2010: 156). “Bugün hemen hemen bütün dünyaya yayılmış olan polo oyununun ismi “çevgan” oyununun Tibetçedeki karşılığı olan “pulu” kelimesinden gelmiştir. Karşılıklı iki takım arasında oynanan çevgan oyununda gaye, oyuncuların at sırtında oldukları halde ellerindeki değneklerle sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. Galibiyet, belli zamanda kazanılan isabet sayısı veya belli sayıyı daha evvel tamamlamak yolu ile elde edilir” (Halıcı, 1993: 388-389). “Bu oyundan Divanı Lügati't Türk'te birçok yerde bahsedilmesine rağmen nasıl ve ne zaman oynandığı hakkında yeterli açıklama bulunmamaktadır” (Türktaş, 1999: 62). “Kaşgarlı, çeşitli kelimelerin açıklanması dolayısıyla bu konuya dair verdiği kısa bilgilerden, onun söz konusu ettiği dönemde, Türkler arasında atla oynanan çevgenden çok bugünkü golf oyununa benzer olarak ve atsız oynanan bir oyunun Türk oyunu olarak bilindiği ve meşhur olduğu anlaşılmaktadır” (Genç, 1977: 227). Türkçe çögen, Farsça çevgân ve bugün Tibetçe polo adıyla bilinen, Orta Asya Türklerinde, İranlılarda, Araplarda, Yunanlılarda, Bizanslılarda ve Uzak Doğulularda değişik türleri görülen, at üzerinde ve ucu kıvrık değneklerle oynanan bir top oyunudur. Selçuklularda bu spor, “güy u çevgân” biçiminde adlandırılmıştır (Ülkütaşır, 1967: 665); (Pala, 1999: 125). Kaşgarlı Mahmud'un “tuldi” kelimesinde verdiği bilgilerden bu oyunun bugünkü golf oyununa benzer atsız oynandığı anlaşılmaktadır (Özyaşamış Sakar, 2010: 174).

“Çögen” sözcüğü derleme sözlüğünde “cögen, çögenek, çögmel, çögmen, çöven” şekilleriyle karşımıza çıkar. Tüm bu varyantların genel anlamı “Ucu eğir baston”dur. (TDK, 2009: 1278).

nerd-ü şatranc: (F.) tavla ve satranç (KB 2634)

“yana **nerd-ü satranc** bilir erse ked
harifleri andın ulr erse ked”

(Bundan başka, bir de çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır.)

Satranç oyunu, iki oyuncunun altmış dört kareye ayrılmış bir tahta üzerinde, değerleri farklı on altışar taşı birbirlerine karşı kullanarak oynanır. Satranç Türk kültüründe daha çok padişah oyunu olarak bilinir. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde çok sevilen bir oyun olarak karşımıza çıkar. O dönemde satranç taşları ve hatta satranç tahtası, oyuncularla birlikte çeşitli tasavvurlara konu olur. Bu tasavvurlar, o dönemin şairlerinin hayal dünyasına bağlı olarak değişiklik gösterir. Bütün taşların saf hâlinde duruşuyla bir savaş manzarası arz etmesi ve satrancın bir harp oyunu, bir taktik oyunu olarak kabul edilmesi yahut insanın satranç oyuncularından biri olarak düşünülmesi; diğer oyuncuların ise felek, zaman, çarh-ı hilekâr olması, insanın bu oyunda hiç kazanamaması bu tasavvurlardan bazılarıdır (Arslan, 2000: 10).

Tavla oyunu iki kişi arasında, iki adet zar yardımıyla oynanır. 15 siyah, 15 beyaz olmak üzere 30 adet pulla, 12 çizgi (kapı) bulunan bir tabla üzerinde oynanır. Her oyuncu pullarını tahtaya, karşı sağ köşeye iki, karşı sol köşeye beş; önde soldan beşinci haneye üç ve sağdan altıncı haneye beş olmak üzere dizer. Zar atılır, oyuna büyük sayı atan başlar. Oyun, atılan her çift zarda gelen sayılara göre karşı sağ köşeden sola ve sol ön köşeden sağa doğru yürütülür. Çift zarlar, o sayıdan dört defa oynama hakkı verir. Amaç oyuncunun kendi pullarının tamamını ön sağ yüzde topladıktan sonra atacağı zarlarla bu pulları alarak rakibi oyun dışı bırakmasıdır. Pulu biten oyuncu, oyunu kazanır (Arslan, 2000: 26).

Kutadgu Bilig'te iyi yöneticinin aynı zamanda iyi tavla ve satranç bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle satranç bir strateji oyunudur. Aslında satranç büyük hükümdarların savaş taktikleri için kendilerini geliştirdikleri bir alandır diyebiliriz.

yalnğu: cariyelerin oynadığı bir oyun, salıncak oyunudur. İpin iki ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır, ortasına cariyeye oturur, ayağıyla yeri teper, böylelikle kâh yükselir, kâh alçalır (salıncak oyunu). (*DLT III, 380*)

Salıncak, iki ucundan iki iple veya zincirle yüksek bir yere asılan ve üzerine oturulup sallanılan eğlence aracıdır. Salıncakta sallanmak, büyük küçük herkes tarafından sevilir. Anadolu'da salıncak üzerine kurgulanmış oyun sayısı azdır. Ankara'da oynanan "Gacırdaklı Salıncak'ta oyuna başlamadan salıncığın yapımı üzerine çalışılır. "Gacırdaklı Salıncak" oyuncağı sadece ardıç ağacından yapılır. Bunun nedeni, ardıç ağacından yapılan salıncığın sürekli kendi eksenlerinde dönebilirliği ve ağacın kendi kendini soğutabilir nitelikte oluşudur. Salıncak hazırlanırken öncelikle ağaçtan odunlar testereyle kesilir ve keserle tesfiye edilerek düzeltilir. Ardından törpüyle düzgün hale getirilen odunlar aralıklı aralıklı yakılır ve yakılan odunlar tekrar düzeltilir. Hazırlanmış olan odunlara delikler delinir ve eşit boyda hazırlanan küçük korkuluklar acılan deliklere girdirilir. Korkulukların düzeltilmesi ve yerinden oynamaması keserle sağlanır. Oyun başlamadan önce sayışmacı yapılır ve ebe seçilir. Oyuncağın bir tarafında bulunan iki korkuluğun arasına bir kişi oturur. Bu kişinin görevi ayaklarından destek alarak salıncığın diğer ucuna oturan kişileri sallamaktır. Salıncığın diğer tarafının sonunda bulunan odun, bu tarafa binen 10-15 kişinin düşmesini engellemektedir. Gacırdaklı salıncığın diğer tarafına binen oyuncular, ebenin kendilerini düşürmemesi için birbirlerine sıkıca sarılırlar. Ebe, karşısındaki tüm oyuncular düşürürse oyunu kazanır, düşüremezse kaybeder (Oğuz ve Ersoy, 2005: 92).

6. Oyun Bölümleri / Kuralları

çik tur:- aşık oyununda aşık yan yatınca çukur tarafı yukarı gelmek. (*DLT I, 334*)

“Cik” sözcüğü derleme sözlüğünde sırt üstü yatış şekli anlamında kullanılmaktadır (TDK, 2009: 964).

ötüş- oyunda ütme, yutma. (*DLT I, 60*) Kelime “ötüş” olarak okunmasına rağmen üt- “yenmek, oyunda kazanmak” fiilinden gelmektedir.

tul- topa vurmak. (*DLT II, 22*), (*DLT II, 23*)

“er topıknı adhrı bile **tul**dı”

(Adam, topu çatal değnekle vurdu)

ut- oyunda yutmak, oyunda ütmek (*DLT I, 170*)

“ol anı **ut**tı”

(Oyunda onu yuttu, üttü)

utsu- oyunda yutulmak. (*DLT I, 242*)

“ol yarmak **utsu**ktı”

(O, oyunda para yutuldu.)

ötüş ötüş: Bir çeşit çocuk oyununda ‘arkadaşını, yanındakini it’ anlamına gelen söz. Bu oyun şu şekilde oynanır: Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk -çocuklardan birini- yanındaki çocuğu iter ve ona ‘ötüş ötüş’ diye söyler, ona ‘arkadaşını, yanındakini it’ demek ister. (*DLT I, 61*) Kelime “ötüş” olarak okunmasına rağmen üt- “yenmek, oyunda kazanmak” fiilinden gelmektedir.

Sonuç Ve Öneriler

Oyun bir milletin kültür çeşitliliğinin yansımasıdır. Oyunlar milletlerin yaşamlarının en özgür ve en doğal şekilde dışa vurumudur. Sözlü ve yazılı edebiyatın içerisinde gizli kalmış birçok unsurun ortaya çıkarılmasında, toplumların gelenek ve göreneklerinin incelenmesinde oyunlar önemli ipuçlarıdır. Oyunu; serbestçe kabul edilmiş fakat bağlayıcı olan kurallara göre belli bir alan ve zaman süreci içerisinde sürdürülen, gerilim ve eğlence duygularını içeren, gerçek hayattan farklı olduğu bilinci ile yapılan gönüllü bir hareket ya da faaliyet şeklinde tanımlayabiliriz (Özhan, 1997: 14).

Biri Türkçenin ilk sözlüğü ve grameri olan diğeri de ilk siyasetnâme özelliği taşıyan her iki eser de Türk kültür hayatının izlerini günümüze en etkili şekilde yansıtmaktadır. Oyunla ilgili kelimelerin sayısının Kutadgu Bilig’de daha az olmasının sebebi bu eserin daha çok nasihat veren bir nükteler kitabı olmasından kaynaklanır. Eser öğüt ve bilgi verdiği için didaktik bir eserdir. Hem dini hayatla ilgili, hem de bu dünyayla ilgili insanlara öğütler vererek onların mutlu, saadetli yaşam için uyulacak yolları gösteren eserde “oyun” kelimesi daha çok “hile, entrika” anlamıyla değerlendirilmiştir. Kutadgu Bilig’de çocuk oyunlarıyla ilgili hiçbir söz varlığına da rastlanmamıştır. Divanü Lügati’t Türk ise dilimizin ansiklopedik sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmud eserini yazarken Türkçenin Arapçadan üstün bir dil olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştır. Aslında bu genel amacının dışında Kaşgarlı Mahmud, Türk dünyasını adım adım dolaşarak not aldığı, Türklerin

dilini ve yaşayış şekillerini yansıttığı bir eser ortaya çıkarmıştır. Kültürel yaşayışın içinde oyun üzerine kelimelerin varlığı kaçınılmazdır. Divanü Lügati't Türk'te de Orta Asya kültürü özellikleri gösteren çocuk oyunlarından ve genel anlamda oyundan sıklıkla söz edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud, eserinde “oyun” kelimesini olduğu gibi alırken “büdhih” şekliyle de gözler önüne sermiştir. Yine eserde “bandal (ot bandal), çengli menğli, karagunı, küçürme oyun, ötüş ötüş, yalngu” adlarıyla çeşitli çocuk oyunlarına ve bunların oynayış şekillerine yer verilmiştir. Bunları incelediğimizde o dönemin coğrafi, kültürel ve sosyal hayatının izlerini oyunların malzemelerinde, oynayış şekillerinde görmekteyiz. Oyunlarda bugünkü futbol topunun yerini tutan “topık, topuk, top, topaç” isimleriyle anılan oyun aracına çok sık rastlanmaktadır. Yine göçebe Türklerin hayatlarında önemli bir yeri olan hayvancılığın çocuklara bir yansıması olarak kabul edeceğimiz bazı çocuk oyunlarının izlerine de bu eserde rastlanmaktadır. Bu çalışmada çocuk oyunları ve oyun kavramlarıyla ilgili sözlüksel bir düzenleme ve anlamsal gruplamaya gidilerek bu konuyla ilgili yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak Türk dili ve kültürü tarihimizin iki büyük yapıtı olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't Türk'te oyunla ilgili kelimelerin varlığı araştırılmış, elde edilen veriler sözlüksel bir sistem içerisinde sıralanmış, anlam gruplarına göre sınıflanmış, özellikle Divanü Lügati't Türk'te bulunan çocuk oyunlarının Türklerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatları içerisinde yeri ve ilişkisi tespit edilmiştir. Günümüz çocuk oyunlarının ve genel anlamda oyun kavramının kökeninin bir ölçüde bu eserlerimizde saklı olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır. Türk kültüründe önemli yere sahip diğer yapıtlarda da bu tür söz varlığı araştırmaları yapıp halk kültürü ve çocuk oyunları terminolojisine katkıda bulunmak mümkündür.

Kaynakça

- And, M. (1974). Türk folklorunda oyun kavramı ve oyunun önemi, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, 8-14 Ekim 1973, T.C. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara: 305-314.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk tiyatrosu*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Arat, R. R. (1979), Kutadgu Bilig III İndeks (İndeksi Yayına Hazırlayanlar: Kemal ERASLAN, Osman F. SERTKAYA, Nuri YÜCE), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 47, Seri: IV, Sayı: A 12, İstanbul.
- Arat, R. R. (1988), Kutadgu Bilig II Çeviri, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. Baskı, Ankara.
- Arat, R. R. (1999), Kutadgu Bilig I Metin, TDK Yay., Ankara.
- Arslan, M. (2000). Divan Şiirinde satranç ve satranç istilahları. *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1-25.
- Atalay, B. (1992), Divânü Lügati't-Türk tercümesi I, TDK Yay., Ankara.
- Atalay, B. (1992), Divânü Lügati't-Türk tercümesi II, TDK Yay., Ankara.
- Atalay, B. (1992), Divânü Lügati't-Türk tercümesi III, TDK Yay., Ankara.

- Atalay, B. (1999), *Divânü Lügati't-Türk dizini "Endeks"*, TDK Yayınları, 4. baskı, Ankara.
- Baran, M. (1999). *Çocuk oyunları*. Ankara: Moro Yayıncılık.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bilen, M. (1999). *Plandan uygulamaya öğretim*. Ankara: AnıYayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çınar, A. A., Akkoyunlu Z. (1994). *Divanü Lügati't-Türk'te halk hekimliği, Türk Kültürü*. 32 (371), 34-43.
- Develioğlu, F. (1970). *Türk argo sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ebü'l Gazi Bahadır Han (1925). *Türk seceresi (Secere-i Türki)*. (Aktaran: Rıza Nur). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ercilasun, A. B., Mehmedoğlu, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1998). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gazimihâl, M. R. (1959). *Karagöz, kukla ve yapma bebekler. Türk Folklor Araştırmaları*, 10 (199).
- Güven, Ö. (1999). *Türklerde spor kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- Halıcı, F. (1993). *İslam ansiklopedisi, Çevgan Maddesi*, 8.cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 294-295.
- Huizinga, J. (1994). *Homo Ludens, Kültür olgusu olarak oyunun doğası ve anlamı*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). *Sanat Dünyamız*, (55).
- Huizinga, J. (1995) *Homo Ludens -Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir deneme*. (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genç, R. (1977). *Kaşgarlı Mahmut'a göre XI. Yüzyılda Türklerde oyunlar ve eğlenceler, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, Ankara: 231-242.
- Güler, M., Özdemir, M. (2007). *Türkiye'de kuklacılık ve ipli ahşap kukla yapımından bir örnek. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27 (2): 211-226.
- İşler, H., Hergüner, G. (1999). *Türk sosyal hayatında sporun yeri ve geleneksel Türk sporları, Türk Kültürü*. (432).

- Kadirov, M. (1972). *Halk Koğırçak Teatri (Özbek An'aneviy Koğırçak Teatri)*. Taşkent: Edebiyat ve San'at Neşriyatı.
- Kaplan, Y., Poyraz, Y. (2010). Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından oyunlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), 151-175.
- Karabela Şermet, S. (2014). Gizli anılarda saklı kültürler; hayat ve hatıratım'da Sinop. *Turkhis Studies*, Volume: 9/6, 621-637.
- Kudret, C. (1968). *Karagöz*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Nevâî (1989). *Hayratul-Abror*. Taşkent: Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı
- Oğuz, M. Ö., Ersoy, P. (2005). Yaşayan geleneksel çocuk oyunları. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.
- Özhan, M. (1997). *Türkiye'de çocuk oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı, Feryal Matbaası.
- Özhan, M. (2005). *Çocuk, oyun ve oyuncak terimleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Özyaşamış Sakar, S. (2010). Dil, kültür bağlamında bazı yarışlar ve ödülleri. *Acta Turcica* (1), 164-185.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Poyraz, H. (1999). *Okul öncesi dönemde oyun ve oyuncak*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, H. (2011). Kâşgarlı Mahmûd tıpkı benim gibi bir insandır! *Hüdül*, (6-7), 9-12.
- Tayga, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bir bakış*. Ankara: Nil Kitabevi.
- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TDK (2009). *Derleme sözlüğü*. C.II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türktaş, M. (1999). Divanü Lügati't Türk'te yer alan ve xı. yüzyılda Türkler arasında oynanan oyunlar, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (5), 61-65.
- Yakob. (1938). *Türklerde Karagöz (Çev. Orhan Saik Gökyay)*, İstanbul: Eminönü Halkevi Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). *Çevgân ve Gökbörü*. Türk Kültürü, (57), 663-667.
- Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yudahn, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yayınları.